

Дејан Д. Попов*
Самостални истраживач, Темишвар**

ЦИРКУЛАРНИ ПРОТОКОЛ ПРАВОСЛАВНЕ СРПСКЕ ПАРОХИЈЕ У НАЋВАЛИ (1816-1834) (Прилози истраживању црквеног и друштвеног живота Срба у Горњем Банату у првој половини XIX века)

Истраживања у Архиву Православне српске парохије у Наћвали (Арадска жупанија) су недавно открила занимљив и добро очуван Циркуларни протокол, за раздобље 1816-1834. У Регистру су највећим делом обухваћена писма-окружнице надлежних епископа, односно окружних протојереја из тога времена. Садржај окружница није ограничен искључиво на духовне савете и на правила за вођење црквене администрације, већ садрже и разна упутства у вези са свакодневним животом парохијана (заштита од заразних болести, итд.). У раду се најпре износи опис самог Протокола, време и контекст његовог писања. У наставку је дат целокупни списак окружница, са посебним освртом на најважније, односно најзанимљивије, уз додатна објашњења и везе са историјским личностима и збивањима тога доба. Рад садржи и неколико коментара у вези са коришћеним језицима и самим стилем писања. У завршном делу рада истиче се значај Регистра у контексту истраживања живота Срба у Горњем Банату током XIX века.

Кључне речи: циркуларни протокол, окружнице, Наћвала, Православна (српска) епархија темишварска, Темишварски протопрезвитерат, Горњи Банат

Увод. Током теренских истраживања ради прикупљања грађе о Србима у Наћвали¹ и Горњем Банату, у Архиву Православне српске

---

*dejan.popov.tm@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта “Истраживање културе и историје Срба у Румунији” Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, који финансира Савез Срба у Румунији.

¹ Од разних назива места, најчешће писаних страном графијом, определили смо се за облик Наћвала, пошто је најближи историјским бележењима српском графијом почев од 1666. године и врло близак садашњем народном изговору; иначе, срећу се и варијанте: Наћвола, Наћфала, Наћфола; такође и Наћфала, Наћфола).

парохије при храму светога великомученика Георгија у Наћвали пронађен је парохијски циркуларни протокол, писан у првој половини XIX века, између 1816. и 1834. године.

Наћвала је тада у административном погледу припадала Тамишкој жупанији (мађ. *Temes vármegye*) хабзбуршке Краљевине Угарске, а у духовном – Темишварском протопрезвитерату Епархије темишварске, у оквиру Карловачке митрополије.

Настанак православне парохије у Наћвали није временски тачно одређен; може се сматрати да она постоји из времена насељавања Срба у Поморишје, бар од друге половине XVI века [Поповић 1990а: 111]. Током XVIII века парохија је постојала при светогеоргијевској цркви-брвнари коју је описао егзарх Арсеније (Радивојевић) приликом своје визитације [Руvaraц, 1914: 51], а затим и при садашњој цркви посвећеној празнику Обновљења храма светога великомученика Георгија (саграђеној 1789. године [МПБ, 1873: 1]), све до данашњих дана.

Да је организована црквена администрација при наћвалској парохији постојала још у последњој четвртини XVIII века, сведоче пре свега матични протоколи (крштених, венчаних и умрлих) који се воде од 1779. године. Уз Туторски (благајнички) дневник из 1812. године, нађени Циркуларни протокол спада међу најстарије документе парохијског архива у Наћвали.

Као и парохијски матични протоколи, циркуларни протоколи били су неизоставни део црквено-административног документационог фонда при свим парохијама крајем XVIII и током целог XIX века на целој територији Карловачке митрополије.

Црквене власти су, преко окружних протопрезвитера, слале окружнице подручном становништву. Месни парох (или представник месне црквене општине) би текст окружнице преписао у засебни парохијски протокол, а затим би парохијане – сходно упутствима – током богослужења (најчешће током недељних и празничних литургија) или у другим приликама упознао са садржајем окружнице. О тачном уписивању података у матичне протоколе, као и о тачном преписивању окружница у циркуларни протокол бринуо је окружни протопрезвитер, те је у том смислу двапут годишње прегледавао регистре. У Правилима за свештенике епископа темишварског Стефана (Авакумовића) из 1801. године налазимо посебну тачку о руковању циркуларима (види параграф „Упутства (правила) за свештенике“):

Циркулари от нас и Консистиријума нашего послајемн каждаго пароха должност будет в протокоље својем циркуларном абије по пријатији чисто, и без закасњенија ставити, преписав абије у куверти и под печатом својим надлешчему пароху, назначив м[есја]ц, ден и час когда примију, и когда чрез сигурнују прилику послал јест, и тако да имат (вратитисја) послати да чисте, и неведиме протопрезвитеру натраг вратитисја могут.

Праксу писања циркулара на територији Карловачке митрополије налазимо већ у XVIII веку, а већ од времена митрополита Павла (Ненадовића) они су морали бити уписивани у посебне књиге (протоколе).

Циркуларни протоколи представљају, претежно због разноврсности тематике, драгоцену, и још увек недовољно искориштену грађу о црквено-народном животу подручја на којем су настали.

Опис Циркуларног протокола. Наћвалски Циркуларни протокол је регистар канцеларијског типа, димензија 39 x 24 цм. Садржи 131 лист (а/б), који су делимично и делом нетачно нумерисани: Нумеротација прелази са 90. на 95, а затим са 107. на 125. Необјашњиво су изостављени бројеви листова 148, 152 и 155, а листови који одговарају бројевима 101-107 нису нумерисани. Ова чињеница помало изненађује, тим више што се не виде трагови поцепаних или одстрањених листова (текст се логично наставља са листа на лист), нити изгледа да су листови накнадно пришивени. Регистар је укоричен, полутврдим повезом.

Протокол је прилично очуван; знатнија оштећења претрпела је само предња корица, махом због честог кориштења али и неодговарајућег складиштења. Листови су веома мало оштећени на маргинама, те је целокупни текст у потпуности видљив и читљив.

На предњој корици прилепљена је у горњој половини стилизована етикета, на којој се једва назире избледели текст²:

---

² Овде, и у наставку рада, при транскрипцији оригиналног славеносрпског /црквенословенског текста, применили смо следећа начела: скраћенице су углавном разрешене, а међу угластим заградама текст је попуњен. Фонетска транскрипција црквенословенских речи и слова урађена је према садашњем начину изговарања. Пређутно су спроведена савремена правила за састављено, односно растављено писање речи, примењена је савремена интерпункција и стављени правописни знаци.

*Протокол Интимат[...]
Принадлежаш[чиј] Парох[ији] [хр]ама С[вја]таго
Славнаго Вели[ко] М[у]ченика По[бје =]
[=до]носца и Чудот[ворца] Георгија
В Наћфаље.*

На 131 лист Циркуларног протокола налази се 169 циркулара-окружница, писаних у раздобљу 1. август 1816. – 25. април 1834³, претежно на српском, али и румунском језику. Све су окружнице у Протокол преписиване црним мастилом, а по дужини обухватају од пола до пет писаних страница.

Потписници окружница. Без обзира на њихов садржај, окружнице су или потицале од, или слате преко највиших црквених власти. Потписници окружница и саопштења, у хронолошком реду њиховог појављивања, јесу:

- епископ темишварски **Стефан (от Авакумовић)**⁴ – **50** окружница. (Наћвалски циркуларни протокол обухвата последњих 6 година од укупних 21 његове архипастирске делатности у Темишвару.) Окружнице епископа Стефана покривају широки тематски делокруг, одликује их одлучни тон и прецизност упутстава, а из њих произилази велика брига о разним аспектима живота епархије, као и велико искуство у руковођењу црквених послова;

- протојереј **Василије Георгијевић**⁵ – **9** окружница, које потписује у својству темишварског протопрезвитера у раздобљу 1818-1827;

- архимандрит **Антоније гроф (Бранковић)**⁶ – **3** окружнице: једну 1822, а две 1824. године. Све је окружнице потписао у својству администратора удове епархије темишварске, као опуномоћени мандатар карловачког митрополита;

³ У Протоколу окружнице нису нумерисане. За потребе овога рада, појединачно смо их нумерисали и пописали, а у тексту рада их наводимо масним бројевима.

⁴ Стефан (от Авакумовић, око 1756-1822), епископ горњокарловачки (1798-1801), темишварски (1801-1822). [Вуковић 1996: 472-473]

⁵ Василије Георгијевић (?-1827), испрва војни свештеник, помоћник пароха фабричког од 1814, протопрезвитер темишварски од 1818. до смрти.

⁶ Антоније (гроф Бранковић) (1782–1824), архимандрит манастира Хопова (1814-1819) и Гргегега (1819-1824). [Вуковић 1990: 18-19]

- митрополит карловачки **Стефан (от Стратимировић)**⁷ – 1 окружница, 1829. године (број 107), којом објављује да је цар одобрио прелазак епископа пакрачког Јосифа (от Путник) на упражњену катедру епископа темишварских;
- епископ темишварски **Јосиф (от Путник)**⁸ – 5 окружница, писаних у раздобљу свога релативно кратког управљања епархијом темишварском, 1829-1830;
- протојереј **Јован Васић**⁹ – 17 окружница, које потписује у својству администратора протопрезвитерата (1828-1830), односно протопрезвитера темишварског (све до краја Протокола);
- архимандрит **Јустин (Јовановић)**¹⁰ – 1 окружница, 1831. године (број 126), коју потписује као архимандрит бездински и председник комисије за администрацију „масе“ (преостале имовине) почившег епископа темишварског Јосифа (от Путник);
- епископ будимски **Стефан (Станковић)**¹¹ – 12 окружница, писаних 1832-1833, током своје администрације удовом епархијом темишварском;
- епископ темишварски **Максим (Мануиловић)**¹² – 3 окружнице, писане 1833. и 1834. године (Циркуларни протокол обухвата само пола године његовог архипастирствовања Темишварском епархијом);
- **Николај (от Темешвари)**¹³ – 1 окружница, 1833 године (број 159).

---

⁷ Стефан (от Стратимировић) (1757-1836), митрополит карловачки (1790-1836).

⁸ Јосиф (от Путник) (1777-1830), епископ пакрачки (1808-1828), администратор Арадске епархије – као последњи српски архијереј (1819-1828) и епископ темишварски (1829-1830). [Вуковић 1996: 258-259].

⁹ Јован Васић (1785-1847), учитељ у Темишвару (Граду), парох у Темишвару (Граду) (1812-1829) и у Темишвару (Фабрици) (1829-1847), администратор протопрезвитерата (1828-1830) и протопрезвитер темишварски (1830-1847).

¹⁰ Јустин (Јовановић) (1786-1834), архимандрит гргетешки (1829), бездински (1829-1834), епископ будимски (1834). [Вуковић 1996: 264].

¹¹ Стефан (Станковић) (1788-1841), епископ будимски (1829-1834), бачки (1834-1837), митрополит карловачки (1837-1841).

¹² Максим (Мануиловић) (?-1838), епископ вршачки (1829-1833), темишварски (1833-1838). [Вуковић 1996: 305].

¹³ Николај (от Темешвари), главни инспектор (по неким изворима само вршилац дужности [Марковић 2016: 97]) православних школа у Хабзбуршкој монархији након смрти Уроша Несторовића (1825), до именованја Евгенија Ђурковића (1841). [Поповић 1990б: 160].

Остале окружнице (свега 67 на броју) послала је Конзисторија епархије темишварске током периода када је епархија била удова, или у другим околностима. Дотичне окружнице нису номинално потписиване.

Тематика окружница. Због ограничености обима овога рада, није могуће да изнесемо списак и опис свих 169 окружница. Установили смо да се оне могу поделити у више тематских група. Из сваке групе наводимо у наставку изводе из појединих окружница (у виду узорка), уз пропратне коментаре, тамо где случај изискује.

- **Пастирске посланице**

Пракса слања пастирских посланица (најчешће морално-духовне, а понекад и богословске садржине) у виду циркулара од стране епархијских архијереја својим верницима постојала је на територији Карловачке митрополије још у XVIII веку. Посланице појединих црквених великодостојника су у науци делимично обрађене [Грданички 1929: 7-36; Вукашиновић 2008: 159-171], па се из дотичних студија може боље упознати период у којем су настале или пак одређени сегмент српске културне историје тога времена.

По традицији, пастирске посланице епископа биле су упућене о Божићу, каткад и пред васкршњи пост или о Васкрсу, као и о вандредним приликама [Грданички 1929: 12-13].

Посланице епископа Стефана (Станковића) су изузетно присне, из њих одише очинска љубав према својим верницима, али и несумњива беседничка вичност будућега митрополита. Посебно је занимљив почетни део посланица, у којем се епископ обраћа, малтене појединачно, свим социјалним сталежима своје епархије:

[...] Благословјејши и благословјејним протопресвитеру, свјешчеником, дијаконом и всему причту церковному, благо и племенитородним по сану и достојинству г[оспо]дом гражданским, и гражданству, судијам, сенатором, кнезовом, и кметовом, купцем, художником, рукодјелцем и земљедјелцем и всјакаго званија, сана и состојанија, пола же и возраста, православним христијаном, в богохранимом протопресвитератје темишварском обрјетајушчимсја, в Дусје С[вја]том чадом возљубљеним благодат, и мир, и милост от Бога Отца, и Спаса нашего Исуса Христа да умножитсја! [...]

[Окружница 151/1832, страна 134/б – Божићна, Новогодишња и Богојављенска посланица епископа Стефана]

Уз посланице епископа Стефана (Станковића), Циркуларни протокол обухвата и Божићну посланицу епископа темишварског Максима (Мануиловића), послату 1. децембра 1833. године (165). Текст посланице обилује цитатима из Светога Писма и Божићне службе, око којих епископ Максим развија своје идеје:

[...] Сад обаче, кад православна наша восточна Церков Рождество С[и]на Б[о]жија на земљи слави и празнује, кад Церков хр[и]стијанска радостнима и духовнима пјеснама восклицава, и кад мало и велико прерадостну ову пјесањ „Рождество Твоје Хр[и]сте Боже наш“ – поју, онда и ја, из глубине архипастирског срдца мог, све вас љубезнаја чада моја духовнаја овима речима поздрављајем: „Радујтесја се, бо благовјествују вам радост велију, јаже будет всјем људем. Дњес вам родисја Спаситељ, иже јест Хр[и]стос Г[оспо]д!“ [...]

Пастирске посланице обухваћене у Протоколу могу се сматрати лепим примерима црквеног беседништва, огледајући на изванредан начин пастирски приступ, али и теолошку спрему њихових потписника.

- **Званичне објаве**

У ову категорију сврстали смо окружнице којима се објављује избор или постављање епархијских архијереја, администратора епархије, окружних протопрезвитера. Конкретно, у Протоколу су обухваћене објаве о преласку епископа Јосифа (от Путник) са пакрачке на темишварску катедру (107/1829); о именовану архимандрита бездинског Јустина (Јовановића) за митрополитског мандатара (119/1830); о именовану епископа будимског Стефана (Станковића) за администратора епархије (143/1832); о именовану проте фабричког Јована Васића најпре за администратора (102/1828), а доцније и за протопрезвитера темишварског (111/1830).

Објава о преласку епископа Максима (Мануиловића) из Вршца у Темишвар обухваћена је у веома надахнутој, опроштајној, пастирској посланици епископа Стефана (Станковића) (161/1833).

- **Упутства о типичу и богослужењима**

Одговорност о редовном одржавању богослужења уз тачно поштовање црквеног правила (типика) припадала је не само парохијским свештеницима, већ и окружним протопрезвитерима, којима су често

епископи или конзисторија строго налагали да у том смислу воде рачуна и да их о томе обавесте :

[...] јеже ли ви во извјестијах ваших [...] пропустите таковаго св[ја]шченика¹⁴ јавити [...], то не само вин св[ја]шченик, но и ви јешче строгше, јако неискреноје извјестије сотвориши и должност пренебрегшиј казнени бити будете [...]

[Окружница **3/1816**, страна 2/а]

Каткад су посебна догађања изискивала додатна упутства у вези са богослужењима. У том смислу, налазимо опширна упутства: о начину помињања имена владара (окружница **36/1820**, са додатком у виду „Посљедованија“); о служењу посебних молитава за благодарене (45/1821); о престанку молитава за безбедно путовање митрополита у Беч, јер се овај у међувремену вратио (**80/1824**); о помињању на богослужењима преминулих епископа Стефана (**57/1822**) и Јосифа (**116/1830**) и оглашавању њихове смрти црквеним звонима; о премештању дана прославе рођендана цара због наступајућег васкршњег поста код римокатолика (**163/1833**), итд:

*[...] Всевишњему промислу Јего Превосходитељство милостивѣјшаго нашего Г[оспо]дина дијецезалнаго Еп[ис]к[о]па **Стефана от Аввакумович** по претерпјенији чрез 9 дњеј болезни, под днешњим у 5 часов утрених к себје позвати и от сеја маловременија жизни во вјечнаја преселити извољевшу, благоговјејнству слушаја налагајетсја, да ни абије по пријатији налога сего по всим преотпресвитерата вашего церквам обившајасја објавивше чрез 8 дњеј звонити, а 40 дњеј в богослуженијах между усобишми поминати, в мјесто же усобишаго идјеже благоденствије ичастивоје церкви прављеније и прочитаја молитесја имја Јего Превосходитељства Г[оспо]дина Архиеписко[па] и митрополта нашего Стефана¹⁵ возглашавати. Средствијем же свјашченства парохијалнаго цјелој пастви блажено почившаго Архипастирја објавити дати да при издиханији својему цјелој паствији својеј совершеноје всјех против себе сотворених прегрешенији опроштеније изрекал и јеј сообичити доље јест. [...]*

¹⁴ Који је у богослужењу „небрежљив“ (прим. Д.П.).

¹⁵ Мисли се на митрополита карловачког Стефана (Стратимировића).

[Окружница **57/1822**, страна 37/a]

Занимљиве су и окружнице које доносе додатна објашњења или упутства по питању венчавања верника: да ниједан свештеник не сме поново венчавати удовце или удовице док год они не донесу сведочанство о смрти њихових супружника (**11/1818**); да се венчања по правилу морају обавити у парохијској цркви насеља одакле је невеста (**19/1819**) и никако сем типиком прописаних дана (**23/1819**); да се будући супружници преиспитају да ли слободном жељом ступају у брак (**35/1820**); да не венчавају супружнике који немају „отпуститељноје писаније“ из спахилука којем припадају (**68/1823**); да без додатног наплаћивања науче будуће младенце основним молитвама пре ступања у брак:

[...] Поњеже да здјес примјетилосја јест, что с[вја]шченство парохијалноје приликоју оноју, когда страни в брак вступити намјерјајут под видом нуждних м[о]литвах от жеников и таковија јешче м[о]литви взискујет, которија страни простаго стања нити знајут, нити пак знати от њих взискаватисја может, сицевим же образом за обученије таквих превеликија такси истјазавати, и поклони пријимати дерзајет. Того ради [...] налагајетсја, да [...] ашче ли би брачашичијасја страни кромје там шпецифициратих м[о]литвам сирјеч: Отче наш, Б[огороди]це Дјево, Вјерују, десјат заповједеј Божијих, десјат заповједеј црковних, другија и вишија м[о]литви не знали, от бракосочетанија не удержавали, у толико менше јешче истјазанија многожди прилику тужбам подавајушчаја под оштрјејшим наказанијем творило усудилосја. А да народ вјежество имјети может, каковија м[о]литви всјак неизоставно вједати должен јест, и за научити таковија на обикновенују катихизацију чрез парохијалноје с[вја]шченство держајемују приходити потишчитсја, должности всјакаго пароха будет, више крат публичнују во цркви с амвона здје изложенаја објавити. [...]

[Окружница **52/1822**, страна 33/a]

Известан број циркулара односи се на (не)ред у цркви, као и на (не)уредно похађање верника службама. Примера ради, свештеницима се налаже да опомињу вернике који непотребно разговарају („сујетнија разговори“) и ометају ред током богослужења (**2/1816**); да их саветују да редовно иду у цркву (**65/1823**), и сл.

• **Упутства (правила) за свештенике**

Широм Карловачке митрополије већ су у првој половини XVIII века издавана правила за свештенике, којима су, међу осталом, прописивани начини вршења богослужења, одевања и понашања, кретања по епархији, али и предвиђене казне за кршење прописа. Слична су правила понављана и издавана и касније.

У нађвалском протоколу, у окружници бр. **37/1820**, понављају се „Инструкције или урежденија“ у 14 тачака, донете 30. јула 1801. године, којима се „из многих бивших узроков“ парохијско свештенство, капелани и ђакони не повинују. Најзанимљивије тачке предвиђају:

1. „Будући да никакова наредба без подчињенија обстати не может“, подручно свештенство дужно је покоравати се својим протопрезвитерима;
2. Уколико се неки парох, капелан, или ђакон „имајући нужду каквоу“ буде обратио Конзисторији са тужбом, ова мора бити добро образложена; уколико се докаже да се тужба заснива на неистинама, подносилац ће „без всјакија милости“ бити подвргнут строгој казни;
3. Сви пароси, капелани и ђакони да се облаче у обично свештеничко одјејаније¹⁶, то јест у ћурдији¹⁷, намесници да носе црвени појас, а протопрезвитери црвени појас и црвену поставу¹⁸; ниједан свештенослужитељ не сме без ћелепуша („подкапи“) нигде ићи, нити било шта противно чину своме на себи носити;
4. Ниједан свештеник по вашарима „безсино“ и непристојно да се не усуди ићи, нити „у персони својеј“ као „бабе и пиљарице“ било шта продавати;
5. Обручење (прстеновање) и венчање да се по правилу и обичају источне цркве врше увек од стране чредног свештеника; нико од свештеника (под претњом „лишенијем чина“) да се не усуди обручити некога у подне, или без трократног оглашења у храму, по подне, или током ноћи у забрањено време, или ван цркве [...];
6. Уколико неко лице жели ступити у четврти брак, ниједан свештеник не сме извршити обручење без благослова надлежног

¹⁶ Мисли се на свакодневно одело – мантију (свештеничку униформу), а не на одјејанија која се носе током богослужења.

¹⁷ Занимљиво је кориштење турског термина „ћурдија“, који традиционално означава део женске одеће. У овом контексту, под ћурдијом подразумева се горња свештеничка мантија.

¹⁸ На горњој мантији.

архијереја, а за дотична лица при тражењу дозволе послати изводе из матичне књиге умрлих за све три претходно преминуле супружнике;

7. Да се правила или обреди црквени тачно врше у одређено време; да се литургија тачно служи недељом и празницима, и да се том приликом „поучитељно слово“, то јест проповед одржи, а истога дана у 2 поподне да се врши катехизација младих; да се свакодневна јутрења, часови и вечерња у одређено време служе;
8. Пошто само добро васпитана деца постају успешни грађани, под дужност сваког пароха спада благовремено и „безвремено“ саветовати родитеље да децу оба пола у школу дају;
9. Ниједан парох, капелан или ђакон не сме бити одсутан од куће више од 24 сата, а да при том писмено не обавести надлежног протопрезвитера; а ако одсуство буде дуже од 8 дана, мора се тражити дозвола надлежног архијереја путем протопрезвитера [...].

Уз наведена правила, у исту се категорију могу сврставати и циркулари који додатно регулишу рад и дужности парохијских свештеника. У том смислу, налазимо окружнице којима им се забрањује да убирају друге (додатне) таксе сем оних које је епархијска власт прописала (4/1816, 8/1817), окружнице са упутствима о сузбијању сујеверја у народу (20/1819), и сл.

• Упутства о вођењу црквене администрације

Све до увођења грађанских матичних књига 1895. године, дужност парохијских свештеника била је да најтачније воде протоколе крштених, венчаних и умрлих, и да по потреби издају странкама и вишим властима изводе из дотичних протокола. Мада су матичне књиге у свим парохијама вођене још с краја XVIII века, у Циркуларном протоколу често се понављају упутства и наредбе о правилном вођењу матица (па чак и претње о строгом кажњавању у случају њиховог неиспуњења), као и о издавању извода („екстракта“), са приложеним обрасцима (1/1816, 10/1818, 38/1820, 74/1824, 75/1824, 110/1830, 164/1833).

Било је обавезно матичне протоколе чувати у цркви, а паросима је строго забрањивано да их из цркве износе, чак ни до своје куће. Протоколи су морали бити чврсто коричени, а сви листови и сви уписи уредно нумерисани (34/1820).

Окружним протопрезвитерима спадало је у дужност да двапут годишње матице прегледају и овере (као, уосталом, и Циркуларне

протоколе), те да брину да су парохије благовремено и довољно снабдевене празним формуларима.

У Протоколу се налази и окружница о увођењу Протокола исповеђених, за који се наводи „у србска мјеста србски протокол сеј водити, тако и у влашкоме влашки“ (41/1821).

• **Упутства у вези са школством и образовањем**

По ондашњој пракси, учитељи су предавали опште предмете, док је катехизација спадала у дужност месног свештеника. О резултату, односно наређеним мерама на основу приспелих извештаја, читамо у окружницама 21/1819, 25/1819, или пак 70/1824:

[...] Г[оспо]дин краљевскиј директор Круга темишварскога Лака [sic!] Кенгелац [...] објавил, да из послатих в њему за истеклије лето учитељских репортов увидјелосја, что от време вдовствујуицаго архијерејскога престола појестније г[оспо]дије пароси не точно Катихизацију на опредјељено времја са школскоју јуностију наблидавају; настојашичим благоговјејнствам вашиим острјејше налажем [...] что би каждиј наименоватиј г[оспо]дин парох аки катихета на опредјељеноје времја кажде седмице катихизацију держал, иначе коториј би сја усудил пренебрегнути должност своју строгому отговору о кашчиги подлежати будет.

Мере је требало спровести и против родитеља који „небрежљиво децу своју у церкву и у школу шиљу“. Значајна у том смислу је окружница 22/1819, у којој епископ Авакумовић истиче да је пуштање децу у школу хришћанска, али и поданичка дужност:

[...] Какви бисмо ми дакле били, кад бисмо оволика благодјенија на ни показанаја призирали, а презирајуише овакова спастељна благодјенија сами би на себе гњев Божији на нас и на чада наша навукли, јер чада наша и младеж наша, који се наши потомци називају на нашој души леже, а питаће нас Бог на втором и страином причествију, зашто онај дар који нам је дао на радост, не само презрјели, но и уништожили тако да нисмо достојни оци и старјешине назвати се. [...]

На страницама Протокола налазе се и окружнице које говоре о прикуљању помоћи за постојеће образовне установе, односно за оне које би тек требало основати: за препарандије – којима је био одређен приход

трећег таса по црквама (7/1817) за училиште глувонемих у Вацу (6/1817), или пак за школски фонд (55/1822, 159/1833) итд.

У ову смо категорију сврстали и окружнице које препоручују претплату или куповину књига. Примера ради, у окружници **69/1823**, митрополит Стефан (Стратимировић) препоручује преко епархијских управа ради „смотренија догматическија вјери и [...] благонравија“ две књиге теолошке садржине штампане у Будиму. Да је српска јерархија водила бригу и о верницима румунске народности сведоче окружница **92/1826**, којом се пропоручује набавка *Јеванђеља* и *Службеника* на румунском језику, у редакцији Константина Дијаконовића Логе, или **155/1833**, којом тадашњи администратор Стефан (Станковић) препоручује пренумерацију на дело „Толкованије воскресних и празничних јевангелији“, преведено са словенског на румунски, које ће се штампати у Пешти.

- **Упутства о сузбијању и заштити од заразних болести (епидемија)**

Током раздобља које покрива Циркуларни протокол забележено је, у неколико маха, избијање епидемија, чије се ширење одвијало страховитом брзином, као последица слабе хигијене становништва, али и недовољно ефикасних профилактских мера тадашњих власти.

У Банату тога времена становништво је највише страдало од колере [Дудаш 2006: 73]. Бројна сведочанства говоре о озбиљности епидемије, међу којима и запис нађен у Наћвали: „Бист заразительна болезањ холера у љету 1831. и 1832. Неки се крише, медецину пише, љуто шеврдаше, у процеп примаше своја писанија.“ [Попов 2013: 90].

По избијању епидемије, државне власти су одлучно реаговале, те су, путем црквених власти, обавештавале становништво и слале (понекад веома детаљна) упутства у том смислу:

Обшчеје вједомотвореније

1. Повњегда восточнаја, то јест во восточних точију предјелех обичње раздајемаја зараза холера (: бљвопроливаније) именујемаја јаже јако смертоноснаја, и чег самују себје својсвену приљепчивост распрострањајемаја болезањ позна јест, и в наше отечество наипаче около рјеки Тиси уже појавиласја – в Молдавији же и Валахији близ Ердеља, бољше и бољше свирјепствовати начала то содержанија ради обшчаго здравија нужно јест да всјакоје со људми оних предјелов, иже

предпомјанутују бољезнују заражени бити доказујутсја, сообшченије препјатствовано будет.

2. В сљед сего, на границама по всјуду стражи поставитисја будут, којих строгаја должност будет, во предјељех својих добрје надзирати и мотрити, и они којих би ради невниманија или подкупљиванија приљепчива ова бољезан и в предјели нашија пренесена била, самој смертној казни подвергнутисја будут. [...]

3. Ни једин дому владика да не дерзнет в дом свој примати таковаго человјека, иже не би от касајушчагосја надљежательства својео спроводительно писаније, то јест пасош имјел [...]. Такожде и всја скитници, чивути, цигани и просијаки абије мјестному судији објавити и предати подобајет. [...]

5. Всјак дому владика (: домаћин) одолжен да будет абије како би који от својих разбољелсја случај таковиј мјестному нотарију, или мјестному судији објавити. Старјеишнине же мјеста должни сунт на такови дом добро внимати, на всјак ден надгледати, и разматрати, и аише би и маљејишнине знаци от холери појавилисја от всјакаго со сожителми сообшченија удержајуише, со всјем затворити, и касајуишчелмусја солга-бирову неотложно објавити да имут.

6. Знатњејишнине знаци заразительнаја бољезни сеја сунт сији: сирјеч гадње с честишим задављивањем, чешчиј с паљењем по бурагу, проливајуишчиј водениј лаксир; обично тако исто често блување, такове водене, бјеличасте и понајвише обоњанија и вкуса лишавајуће се, са слиновим грудвама помјешане течности; горећа жећ; осећање притискивања и стезања из подперсију – обтерећено дихање с мучењем и уздисањем; бол у тербу, напрасно, све веће постајуће свуда ослабљеније, с хладним рукама и ногама, с боловма чупањем, и терзањем по нима, на конец и напрасна смерт.

7. Всјака фамилија да благовремено снабдјетсја со потребними ко препитанију и содержанију својему да не како поне ичестију, холерје појавившејсја, и затвору мјеста во посљедовавшу нужду и глад терпјети принуждени будут.

8. Ко содержанију здравија и предохраненију от заразительнија бољезни сеја препоручајетсја: особена чистота, како дому и авлији, тако и на самом тјеле својем: собе сваки дан лувтирати, и всјакоје труло тјело удаљавати. Собственоје тјело, и одјејанија весма чисто прати. Нарочито во јастии и питији умјереност набљудавати, от назеба чувати сја и от всјакаго о воишчија незрелаго и киселаго

хранитисја, краставци младија, кукурузи и дињи весма умјерено јасту надлежит.

[Окружница 1326/1831, стране 95/б-97/а]

Уз окружнице у вези са епидемијом, у Протоколу се налазе и окружнице које забрањују свештеницима да сахрањују покојнике без претходно добијеног лекарског уверења („атестата медика“ – 101/1827) и – у више маха – окружнице у којима се истиче важност „калемљења“ (вакцинисања) против богиња¹⁹ и налаже сачињавање спискова вакцинисаних и невакцинисаних парохијана (30/1820, 62/1822, 67/1823).

- **Ина упутства и окружнице**

Током раздобља Протокола (1816-1834), у Банату и околини су зидани многи нови храмови од чврстог материјала (опеке), заменивши већ дотрајале, или изгореле црквице-брвнаре скромнијих размера из XVII и XVIII века. У вези с тим, неке се окружнице односе на прикупљање материјалне помоћи (у новцу или грађевинском материјалу) ради зидања или обнове појединих цркава: у Сегедину (40/1821), Шиклушу (Барања)(85/1826); Делиблату (93/1826); Бузијашу (94/1827), итд. Значајна је и окружница о прикупљању новца за откуп Христовог гроба у Јерусалиму од иноверника (153/1833).

Језик и језичке одлике окружница. Циркуларни протокол наћвалске парохије садржи 169 окружница. Писане су (црквено-) словенском азбуком. Највећи део окружница (161) је на славеносрпском језику, док је 8 на румунском (3 – 1818. године, по 2 – 1821. и 1827. и 1 – 1821. године).

Ако разматрамо одлике језика на којем су писане окружнице, примећујемо да преовладава ригидни, канцеларијски начин изражавања, који се одликује коришћењем ограниченог лексичког фонда. Фразе су дуге (понекад и предуге), сложене, обилујући често непотребним придевима.

За поменуто канцеларијско изражавање карактеристичне су и специфичне формуле обраћања, за почетак и крај: „Благоговјејњејшиј господин протопресвитер нам љубезниј“ или „Благоговјејнији господи парохијални свјашченици, мње почитајем“, односно „Прочеје одајушче вас покрову и милости всемогушчаго Бога, с благовољенијем и

---

¹⁹ У питању су тзв. Велике богиње (лат. *Variola* или *Variola vera*).

непремјеним архијерејским усердијем пребивајем, благоговједству Вашему, благожелатељниј...“ или „ваших честностијех, услугователниј...“.

Стандардни изрази појављују се и при давању појединих упутстава или наређења: „Благоговједствам вашим сије точнога ради испољенија и набљуденија оглашавајте“ или „О публикацији пак циркулара сего не пропустите извјестије сјемо сотворити.“

У окружницама се примећује коришћење неологизама и туђица, као последица директног превода са званичних докумената: „пензија милитарска“, „пензионирата лица“, „кондиција“, „кауција“, „конфискација“, „публикација“, „екстракт“, „екземплар“, „продукт“, итд.

Од ригидног обраћања одступају пастирске посланице које су, због самог садржаја, писане другачијим тоном. Срећемо и поједине пасусе које одишу префињеношћу, поготову из пера епископа Стефана (Станковића): „[...] иду от сјуду, остављају Сион банатскиј, великују славу моју и славу вашу! С Богом убо останити ми возљубљенаја чада! Благословеноје стадо моје! Радосте и вјенче мој! [...] Простите ашче којего о вас в чем нибуд обидјех, или оскорбих, и не воспишите тоје злomu мојему намјерјенију, или пристрастију, но слабости человјеку природној.“

Сумарна графолошка запажања. Чак и при летимичном прегледу протокола примећују се разни рукописи. Имајући у виду ондашњи, незавидни ниво писмености, пре свега у руралним срединама, могло би се сасвим поуздано претпоставити да су текстове окружница у парохијски Циркуларни протокол преписивали понајвише свештеници, учитељи, а сасвим изузетно неки писменији члан заједнице. Сеоска парохија Наћвала није могла имати званичног протоколисту, као што је у то време био случај великих парохија, или пак фрушкогорских манастира [упор. Вукашиновић 2008: 182].

Пошто преписивачи нису у Протоколу потписивали своја имена, њихов идентитет се може нагађати једино на основу других званичних парохијских списа из тога времена. Циркуларни протокол покрива временски опсег од 18 година (1816-1834). У том раздобљу, при наћвалској цркви служили су следећи свештеници: јереј **Јован Поповић** (1780-1820); јереј **Павле Јовановић** (1797-1837); јереј **Теодор Поповић**

(1805-1819); јереј **Јаков Миланковић** (1821-1845); јереј **Павле Јовановић** (1830-1860)²⁰.

Прегледањем појединачних окружница, идентификовали смо најмање 8 различита рукописа, што указује да их нису само месни свештеници преписивали. Наводимо списак (до сада познатих) учитеља који су у Наћвали службовали у време писања Циркуларног протокола: **Јован Петровић** (1816-1817)²¹; **Аркадије Георгијевић** (1825-1826)²²; **Захарија Јокић** (1830-1832)²³.

Текст је преписиван пажљиво, без грешака или брисања. Рукописи су читки и сигурни, указујући на писменост преписивача. Окружнице су највећим делом преписиване без журбе, јер се на многим листовима среће лева маргина, односно хоризонталне линије развучене оловком. Примећује се, ипак, да су неке окружнице писане у журби, што се да видети из саме карактеристике текста, величине и читљивости рукописа (**69/1823**).

Мада сами текстови у Протоколу не представљају идеалне узорке за вршење графолошке анализе (у науци је установљено да приликом преписивања неког текста или писања по диктату долази до знатније деформације самога рукописа), њихово поређење са рукописима из наћвалских Матичних протокола и других постојећих докумената могло би расветлити ко су биле особе које су се бавиле преписивањем окружница у Протокол.

Закључци. Окружнице, саопштења и упутства уписана у Циркуларном протоколу наћвалске парохије, а разаслате током осамнаестогодишњег раздобља у првој половини XIX века, представљају

---

²⁰ Подаци о свештенству наћвалске парохије углавном су сажети према Матичним протоколима из Фонда парохије Наћвале (1779-1895) који се налазе у Арадској жупанијској дирекцији Националних архива Румуније.

²¹ Учитељ Јован Петровић помиње се у семестралном извештају главног школског инспектора Луке Кенгелца за школску 1816/17 годину. [ШД: 1814].

²² Учитељ Аркадије Георгијевић помиње се школске 1825/26. године у *Исказу о стању српско-православних школа из Арадског протопопјата под директором за школску 1825. годину*, објављеном у кикиндском листу „Садашњост“, 1889, 298-300. [Дејанац 2001: 32-33].

²³ Захарија Јокић је као као неспособљени учитељ (т.ј. без завршене стручне спреме) радио у Наћвали (1830-1832), а касније се школовао у клирикалној школи у Вршцу. У Наћвали је служио као свештеник од 1846. до смрти 1871. [Сажето према: Костић 1938: 69; Гавриловић и Јакшић 1987: 244; Левалд 1843: 124].

драгоцену збирку разноврсних информација које се као примарни или најчешће комплементарни извор могу користити при проучавању црквеног и друштвеног живота Срба у Горњем Банату.

Често заборављани и још увек недовољно истраживани и објављивани, парохијски циркуларни протоколи представљају, по нашој процени, незаобилазну грађу у вези са духовним, социјалним и геополитичким приликама одређеног подручја, а њихова тематска разноврсност и обимност може у било ком тренутку отворити нове перспективе истраживањима из разних области, као што су: црквена и народна историја, лингвистика, теологија, медицина, право, библиографија или графологија.

Извори и литература

I

- Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (у наставку: АСАНУК), Фонд Митрополијско-патријаршијски (у тексту: МП) Б 1873: бр. 6/1873: *Инвентаријум нађфалске цркве за љето 1873*.
АСАНУК, Фонд Школске депутације (у тексту: ШД), Кутија 70, Свежањ 20, бр. 6 / 1814: *Semestralis Relatio De Scholis Gr[af]eci n: u: Ritus Districtus Temesiensis pro Anno 1816/7 Semestro P[er]elaborata*.

II

- Вукашиновић 2008: В. Вукашиновић, *Српско барокно богословље: Библијско и светотајинско богословље у Карловачкој митрополији XVIII века*. Београд · Краљево · Нови Сад
- Вуковић 1990: Сава (Вуковић), епископ шумадијски, *Настојатељи манастира Гргетег*, Нови Сад: *Манастир Гргетег. Прилози монографији*, 9-39
- Вуковић 1996: Сава (Вуковић), епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*. Београд · Подгорица · Крагујевац: Евро · Унирекс · Каленић
- Гавриловић и Јакшић 1987: С. Гавриловић, И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетка XVIII века*. Београд: Књига I
- Грданички 1929: Д. Грданички, Посланице митрополита Павла Ненадовића (1699-1768) – Прилог за историју српског црквеног пастирства и проповедништва у XVIII веку. Београд: *Богословље*, св. 1, 7-36
- Дејанац 2001: Д. Дејанац, *Кикинда и Поморшине*. Кикинда: Историјско-завичајно друштво „Кинђа“.
- Дудаш 2006: F. Dudaş, *Catastrofe naturale în Transilvania*. Timișoara: Editura de Vest.

Циркуларни протокол Православне српске парохије у Нађвали (1816-1834)

- Костић 1938: К. К. Костић, *Из прошлости учитељске школе у Сомбору*. Нови Сад: Штампарија „Натошевић“
- Левалд 1843: А. Reesch de Lewald, *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano- et graeco-catholici saecularis et regularis : incliti regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus Transilvaniae, sub benigno-gratiosa protectione excelsi consilii regii locumtenentialis hungarici / per Aloysium Reesch de Lewald pro anno 1842/3 redactus*. Budaе: Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae
- Марковић 2016: С. Марковић, *Српски учитељ у Угарској 1778-1918*. Сомбор: Универзитет у Новом Саду · Педагошки факултет у Сомбору
- Попов 2013: Д. Попов, Нађвала у доба Саве Текелије. Прилози монографији села, у: *Арад кроз време 14 („Текелијино поморишје“ – Зборник радова са тематскога научног скупа. Арад, 22-23. септембра 2012.)*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 73-92.
- Поповић 1990а: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини I* (Друго издање). Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 1990б: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини III* (Друго издање). Нови Сад: Матица српска.
- Руварац 1914: Д. Руварац, *Темишварска епархија од њена постања до 1758. год*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Dejan D. Popov

**THE REGISTER OF ENCYCLICALS FROM THE SERBIAN
ORTHODOX PARISH IN SATU MARE (ARAD) (1816-1834)**

(Contributions to the research of church and social life of the Serbs from the
Upper Banat in the first half of the 19th century)

(Summary)

The researches in the Archive of the Serbian Orthodox Parish of Satu Mare (Arad County) have recently uncovered an interesting and well preserved item – the Register of Encyclicals, for the period 1816-1834. The Register mostly contains letters-encyclicals from the bishops and proto-presbyters in charge at that time. The content of the encyclicals is not only limited to spiritual teachings and instructions related to church services and administration, but they also contain advices on different aspects of the everyday life of the parishioners (protection from

contagious diseases, etc.). The paper first presents a description of the Register itself, the historical period and the context in which it was written. Subsequently, a complete list of the encyclicals is provided, the most important ones being particularly highlighted, along with additional explanations and correlations with historical figures and events from that time. The paper contains, in addition, some comments related to the employed languages and writing styles. The final part of the paper points out the relevance of the Register for the researches of the life of Serbs in the Upper Banat during the 19th century.

Key words: register of encyclicals, encyclicals, Satu Mare (Arad), (Serbian) Orthodox Diocese of Timișoara, Proto-presbyterate of Timișoara, Upper Banat